

TECHNIQUES FOR ARCHITECTURAL
AND DESIGN FORMATION
OF ECO-ORIENTED HOTEL COMPLEXES

ПРИЙОМИ АРХІТЕКТУРНО-ДИЗАЙНЕРСЬКОГО
ФОРМУВАННЯ ЕКООРІЄНТОВАНИХ
ГОТЕЛЬНИХ КОМПЛЕКСІВ

Olga Smirnova¹
Sergey Bushmanov²

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-602-7-2>

Abstract. Tourism is fundamental basis of the economy of many developing countries. In the modern world, in the era of scientific and technological progress, the formation of the architectural environment of tourism objects is further developing. Non-traditional ways of solving hotel complexes using architectural and design tools are becoming increasingly widespread. Such objects include eco-oriented hotel complexes aimed at creating a favorable environment with minimal negative impact on nature. Unconventional design techniques aimed at forming a unique comfortable architectural environment of eco-oriented hotels have been identified. *The purpose* of the article is development of scientifically based recommendations for improving the formation of the architectural and landscape environment of eco-oriented hotels. *The research methodology* is based on the use of a set of scientifically sound methods and techniques to obtain new empirical (observation) and theoretical (analysis, synthesis) knowledge regarding the formation and development of eco-oriented hotels. *Results* of the survey showed that eco-friendly hotels are a promising form of organizing a temporary living environment. They allow us to provide a high level of functional comfort for tourists and guarantee them experience in solving environmental problems, promoting the principles of sustainable

¹ PhD in Architecture, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Architecture of Buildings and Structures,
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Ukraine

² Assistant of the Department of Architecture of Buildings and Structures,
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Ukraine

development of the urban environment. The analyzed practical experience of forming eco-friendly hotels allowed us to determine the features of their formation, which are due to the regular development of social processes. Methods of forming eco-friendly hotels under the influence of various factors are determined. *Practical implications.* The basis of the volumetric and spatial formation of modern eco-oriented hotels is a rational division into residential, commercial, recreational and other related functional zones. Such an organization contributes to the effective use of the territory. Flexible planning and spatial solutions ensure the adaptation of premises to the needs of users, and integration with the natural infrastructure of the city. *Value / originality.* Application of the methods of forming eco-oriented hotels (comfortable zoning, energy saving, gardening) create opportunities for effective use of the design territory to the creation of innovative sustainable environment. It encourages specialists to develop various architectural models that could solve the problems of integration of natural and architectural environment.

1. Вступ

Архітектура як мистецтво проєктування, спорудження та оздоблення будівель формує комфортне для перебування людей штучне середовище, яке повинно мати індивідуальний стиль, художній образ для залучення туристів. Завдяки сучасним проєктним рішенням та унікальному дизайну, зокрема з використанням природних компонентів, в екоорієнтованих готелях створюються гармоне середовище зі сприятливими мікрокліматичними умовами для відвідувачів. Основною задачею фахівців, залучених до формування екоорієнтованих готелів є формування відповідного для відпочинку простору, інтеграція об'єкту в оточуюче середовище без негативного впливу на природу, використовуючи екологічні будівельні матеріали і сучасні технології, що дозволяють зберігати природні ресурси.

Сьогодні багато туристичних закладів інвестують свій капітал у трансформацію. Трансформація, яка має на меті гарантію ефективного обслуговування клієнта і враховує, як задовольнити потреби населення без негативного наслідку для майбутніх поколінь.

Екоорієнтовані готелі є об'єктами сталої туристичної галузі. Сталий туризм – це туризм, який розумно використовує та зберігає

ресурси для підтримки своєї довгострокової життєздатності. По суті, сталий туризм передбачає мінімізацію негативних наслідків та максимізацію позитивних наслідків. Якісний туризм служить захистом місцевих природних ресурсів та залучає тих туристів, які поважатимуть місцеве середовище, суспільство. Вцілому весь туризм має бути сталим, а готелі для розміщення відвідувачів відповідати його вимогам.

Теоретичною основою дослідження даної проблеми є загальнонаукові праці Мардера А. П., Фоміна І. О., Бричанського А. О., Полянського А., Лобанова Ю., Панченко Т. Ф. та ін. В роботах підкреслюється необхідність застосування системного підходу до формування сучасних готельних комплексів та відзначається, що відсутність методологічних розробок є головною причиною нераціонального освоєння територій.

Так проєктування екоорієнтованих готелів, що відповідають сучасним вимогам, є складним завданням. В даний час здебільшого такі об'єкти проєктуються, спираючись на попередній емпіричний досвід, не достатньо враховуючи вимоги, які висуваються до їх формування. Тому створення комфортного архітектурного середовища екоорієнтованого готелю – це комплексна наукова проблема та важлива практична задача, яку варто вирішувати на еколого-ландшафтному та інформаційно-естетичному рівнях.

Таким чином, сьогодні проблема проєктування екоорієнтованих готелів з урахуванням наукового підходу є доволі актуальною. Основного значення набуває аналіз світового досвіду проєктування, будівництва і експлуатації екоорієнтованих готелів. Необхідною стає розробка науково-обґрунтованих рекомендацій та пошук нетрадиційних прийомів проєктування, що сприятимуть створенню естетично привабливих, функціонально та екологічно комфортних сучасних архітектурних екоорієнтованих об'єктів в сфері гостинності.

2. Розвиток та особливості формування екоорієнтованих готельних комплексів

Поняття «готель» в сучасному розумінні з'явилося на межі XIX та XX ст., хоча постоялі двори, що надавали притулок з певним обслуговуванням, відомі ще з часів Стародавнього світу. Найдавніші згадки про місця для розміщення подорожніх можна знайти в писемних

джерелах Стародавнього Єгипту. За три тисячі років до нашої ери стародавні єгиптяни рікою Ніл перевозили брили для будівництва пірамід. Люди активно подорожували верхи на конях, кораблях в часи Грецької та Римської імперій, завойовуючи чужі землі.

В період розвитку грецької цивілізації шляхами, що вели до міст, створювали заїжджі двори. Найдавніший такий двір, який було згадано в писемних джерелах, був на о. Крит (1500 р. до н. е.). Пізніше з'явилися готелі, що представляли собою місця для відпочинку відвідувачів. Так, в давньогрецькому місті Епідавр існував готель, розрахований на 160 кімнат з прилеглими галереями, стадіоном, театром на 17 тис. місць. В цілому, більшість істориків та археологів вважають, що перші прообрази сучасних готельних комплексів (гостьові будівлі) відносяться до древнього періоду розвитку цивілізації (IV тис. до н. е. – 476 р. н. е.). Перші згадки про засоби розміщення (таверни) зустрічаються в давніх манускриптах, один з яких написаний приблизно в 1700 р. до нашої ери – кодекс царя Вавилону Хаммурапі.

У I тисячолітті до нашої ери у давній Греції таверни, які надавали помешкання для ночівлі мандрівників та послуги харчування, були важливим елементом соціального та релігійного життя. Окрім торгівлі у Стародавньому світі основними мотивами подорожей були: оздоровлення (поїздки до лікувальних джерел), навчання, паломництво, вивчення світу (відвідування визначних архітектурних пам'яток, культурних та освітніх об'єктів та ін.).

Особливо організації готельна справа потребувала після завоювання Греції римлянами, коли активізувались подорожі. Так у I ст. до нашої ери у Римській імперії виникли державні заїжджі двори. Відстань між ними була близько 40 км і розміщувались вони переважно на головних шляхах, якими проїжджали кур'єри, державні службовці, або у містах.

У Римі та його провінціях діяло два типи гостьових будівель: одні з них призначалися тільки для патриціїв, інші – для плебеїв. Ця обставина вплинула на якісний стан постійних дворів. Представники аристократії та державні чиновники зупинялися в збудованих за правилами архітектурного мистецтва будівлях, де надавався широкий спектр послуг. Таверни і постійні двори, призначені для

подорожуючих людей нижчих класів, пропонували мінімальні умови для ночівлі і відпочинку, слугували і притулками для німеччин.

Велике значення у появі закладів гостинності мав розвиток торгівельних зв'язків. Прообрази готелів були на Близькому Сході, в Середній Азії, Індії, Китаї, Закавказзі та інших частинах світу. Вважається, що саме діловий туризм на територіях тих регіонів, де проходили великі торговельні шляхи, якими довгими потоками рухалися каравани з товаром, став першопричиною появи закладів готельного господарства. Також вздовж торговельних шляхів для організації ночівлі учасників караванів організовувались спеціальні пункти розміщення у вигляді караван-сараїв, які включали помешкання для людей та загони для коней і верблюдів.

У період середньовіччя масові подорожі купців, підмайстрів, учнів, мандрівних акторів, а також численних пілігримів та прочан сприяли розвитку найрізноманітніших форм надання притулку. Значному піднесенню готельного господарства у Європі у XIII – XIV ст. сприяв розвиток ремесел, торгівлі та зростання економічних і політичних зв'язків між державами.

Активного стала впроваджуватись система тимчасового проживання за оплату в приватних житлових будинках (або окремих кімнатах в них). З'явилися протопити сучасних готелів. Згодом була здійснена спроба їх класифікації. Наприклад, в Берліні з кількістю мешканців близько 130 тис. осіб було 9 заїжджих дворів I класу, з яких 2 називались готелями; 10 заїжджих дворів II класу, тринадцять – III класу.

У XVI-XVII ст. готель являв собою аристократичний житловий будинок з парадними і службовими дворами. У XVI ст.-першій половині XVIII ст. одним з головних торговельних центрів Східної Європи був Київ, через який проходили купецькі каравани з Польщі, Кримського ханства, Туреччини, Молдови, Греції, Угорщини, країн Західної Європи. Для українських купців, які мали право безмитної торгівлі у прикордонних містах, були передбачені спеціальні гостинні двори. На торговельних шляхах України здавались в оренду корчми. Вони представляли собою об'єкти торгівлі та розміщували подорожуючих. Після того як Київ став одним з центрів паломництва, з'явилась ще більша потреба в будівництві готелів для прочан біля стін Печерського монастиря.

У XVIII-XIX ст. готельна справа перетворилася у важливу галузь, яка приносила великі прибутки. З появою залізниць, пароплавів у XIX ст. туристична галузь набуває стрімкого розвитку, а для задоволення потреб зростаючих туристичних потоків збільшується кількість закладів готельного господарства. Поступово в столичних європейських містах з'являються комфортні готелі, розташовані в спеціально зведених будівлях (на кшталт приватних резиденцій) або в державних особняках. Це були готелі-люкси з електропостачанням, центральним опаленням, водопостачання (в тому числі гарячим), каналізацією.

Напочатку XX ст. в готельній індустрії відбулися трансформації, обумовлені змінами в суспільстві: удосконалюються засоби пересування, з'являються радіо і телефонний зв'язок, перехід від недемократичних режимів до демократії, що призводить до збільшення попиту на комфортне обслуговування. У великих масштабах відбувалося будівництво великих і малих готелів та пансіонатів в курортних місцях. Поняття «готель» походить від лат. “hostel” і англ.-сакс. “hospitality” (в перекладі це означає «гостинність») та стар. франц. “hospice” – «гість».

Готель у французькій архітектурі – міський масток, зазвичай розміщений на відносно невеликій ділянці, відсунений вглиб території та відгороджений від вулиці і сусідніх ділянок високими кам'яними огорожами, що утворюють замкнений внутрішній двір з парадним в'їздом з вулиці. Сад, зазвичай, розміщений за головним корпусом та пов'язаний з входом. Природні фактори стали пріоритетними в розміщенні курортних готелів, тому такі комплекси будувалися в найбільш мальовничих місцях, де людина могла поновити власні фізичні ресурси, оздоровитися, відпочити на узбережжях морів, рік, озер, біля джерел з мінеральними та термальними водами, неподалік гірських хребтів.

Період масштабного будівництва готельних закладів (так звана «золота ера» для підприємств готельного господарства Європи) тривав на протязі 60- 80-х р. XX ст. і був зумовлений розвитком туризму, як однією з провідних галузей економіки європейських країн, впровадженою політикою в соціальній сфері. Поступово зросла конкуренція в сфері готельного бізнесу, в зв'язку з чим невеликі готелі розорялися, їх поглинали акціонерні товариства, які могли діяти не тільки в межах

своєї країни, але й за кордоном. Зростаючи з кожним роком готельна база перетворилась в індустрію послуг, яка в поєднанні з сферою розваг стала джерелом отримання прибутку. Науково-технічний розвиток і пов'язані з ним корективи в організації праці, призвели до змін характеру відпочинку по всьому світу. Наприклад, в Італії широко використовувалися історичні та архітектурні пам'ятки, багатство і колорит природного середовища. Пасивний відпочинок втрачає свою актуальність. У зв'язку з розвитком автомобільного транспорту з'являються нові типи готельних комплексів для автотуристів (мотелі, кемпінги). Розвиток водного туризму сприяв появі ботелів, флотелів та ін. видів.

Функціонування будь-якого туристичного об'єкту переважно спирається на матеріально-технічну базу. До неї варто віднести: туристичні фірми, бюро реалізації туристичних путівок, готелі, мотелі, кемпінги, туристичні бази, підприємства харчування і торгівлі, автотранспортні підприємства, пункти прокату туристського обладнання та інвентарю, контрольно-порятункові служби, туристичні клуби.

Варто зазначити, що туристична інфраструктура представляє собою сукупність штучно створених рекреаційних закладів (санаторії, бази відпочинку, готелі тощо) і супутніх об'єктів, створених для загального користування за рахунок державного інвестування (автомобільні і залізничні дороги, пункти пропуску, аеропорти, вокзали, лікарні тощо).

Для залучення іноземних туристів в багатьох країнах світу використовують різноманітні об'єкти для розміщення відпочиваючих, збільшується рівень їх комфорту, покращуються умови щодо обслуговування клієнтів, реставруються архітектурні пам'ятки та створюються унікальні рекреаційні об'єкти. Так готельне господарство в усьому світі вийшло на індустріальну основу і є галуззю економіки, що забезпечує значні інвестиції шляхом розвитку іноземного та внутрішнього туризму.

В XXI столітті готелем називають будинок з мебльованими кімнатами для короточасного проживання приїжджих, що складається з певної кількості номерів, які мають єдине керівництво і надають певні послуги. Вони згруповані в класи та категорії згідно з видами послуг, що надаються, з устаткуванням, що є в них [1]. Також готелем називають житловий майновий комплекс, призначений для надання послуг. Готель являє собою основне підприємство готельної індустрії,

мета діяльності якого полягає в заселенні, обслуговуванні, забезпеченні відпочинку і харчування відвідувачів. За місткістю готелі поділяються на малі (до 100 номерів); середні (100-300 номерів); великі (300-1000 номерів та більше). Також готелі можна групувати за такими критеріями: за місцем розташування; за призначенням; за часом функціонування; за рівнем комфорту. Основними характерними ознаками готелю є площа, місткість, призначення, стан будівлі або комплексу, рівень комфорту номерного фонду, наявність закладів харчування, організація під'їзних шляхів, інформативно-технічне забезпечення, можливість надання додаткових послуг. Клас готелю визначається прийнятою в країні системою класифікації і підтверджується відповідним сертифікатом.

На основі аналізу існуючих міжнародних класифікацій можна виокремити диференціацію на пансіон, гостинний двір, мотель, молодіжний готель, ресторан-клуб готель, міський і бізнес-готель, курортний, рекреаційний, курортно-лікувальний, апартамент- та парк-готель.

Враховуючи фактори, що впливають на якість послуг та умови фонду номерів, готелі розрізняються:

- за якістю будівництва та оздоблення будівлі, архітектурною стилістикою;
- за наявністю місць загального користування, ресторанів, барів, кафе, побутових служб;
- за кваліфікацією персоналу;
- за рівнем сервісу.

В цілому сучасні готельні комплекси – це складні, часто унікальні споруди, їх розміщення у планувальній структурі міста є відповідальним процесом [2; 3]. Вони більше не є «місцем ночівлі», як в історичному минулому, повинні відповідати всім вимогам безпеки, наданням додаткових послуг для відпочинку та розваг, проведення конференцій, банкетів тощо.

Проектування нових і реконструкція існуючих готелів впливає на розвиток іноземного туризму, розширення міжнародних ділових та культурних зв'язків. В таких умовах необхідною постає проблема пошуку нових напрямків розвитку ринку готельних послуг. Розвиток готельної індустрії забезпечує численні переваги, але водночас створює низку проблем. Зокрема, різноманітні відходи, що утворюються

через характер готельної індустрії, такі як викиди парникових газів, харчові відходи, забруднення води та побутові відходи, вважаються основною причиною забруднення навколишнього середовища.

Зростаюча обізнаність туристів про зміну клімату та її наслідки спонукає мандрівників та індустрію гостинності шукати більш стійкі альтернативи. Однією з поширених перспективних тенденцій як в Україні, так і в усьому світі є орієнтація на екологічність.

В ХХІ ст. глобальна туристична індустрія значно зміщується в бік сталого розвитку, що обумовлює зростання екологічної обізнаності та попит на відповідні подорожі. Тож готелі стають важливими компонентами туристичної екосистеми. А у зв'язку з необхідністю охорони навколишнього середовища, зростанням попиту туристів на екологічно безпечні послуги, підвищення туристичної привабливості, великого у сучасних умовах значення набуває екоорієнтування готельних комплексів. Активний попит туристів саме на сталі архітектурні об'єкти стимулює зростання кількості екоорієнтованих готелів, які спроектовані та експлуатуються таким чином, щоб мінімізувати свій вплив на навколишнє середовище за допомогою різних стратегій, від енергоефективності до скорочення відходів.

У сучасному суспільстві продовжує підкреслюватися важливість охорони навколишнього середовища, тому визнання екологічних проблем та надання екологічно чистих продуктів і послуг може бути найважливішою стратегією для зелених інновацій.

В основі проєктних рішень екоорієнтованих готелів лежить орієнтація на інноваційний дизайн в поєднанні з сучасними енергетичними технологіями. Споживання енергії є одним із найважливіших впливів готелів на навколишнє середовище, що становить значну частину їхніх операційних витрат та вуглецевого сліду. Екоорієнтовані готелі вирішують цю проблему, впроваджуючи різні стратегії для підвищення енергоефективності та переходу на відновлювані джерела енергії.

Також формування цих об'єктів повинно бути спрямовано на визначення складних зв'язків між екологічною діяльністю готелів, їх брендингом та цінovими показниками. Зокрема, якщо розглянути особливості екологічної діяльності готелів, то більшість з них ілюструє прямий вплив екологічної діяльності комплексу на ставлення до нього, визначає його імідж та намір туристів відвідати готель знову.

Наразі, коли обізнаність споживачів та інтерес до навколишнього середовища зростають, екологічна діяльність компанії може покращити корпоративний імідж та намір відвідувати заклад з орієнтацією на екологічну складову. Тому компаніям необхідно намагатися створити позитивний імідж бренду та усвідомлювати, що це може покращити ефективність роботи готелю.

Перехід до проєктування екоорієнтованих готелів є необхідним кроком для пом'якшення екологічних наслідків туризму та забезпечення сталого розвитку галузі. Представлена характеристика архітектурного середовища сучасного екоорієнтованого готелю (рис. 1).

Загострення проблем, пов'язаних з розвитком індустрії гостинності, стало поштовхом для розвитку екологічно-сертифікованого житла, метою якого є поліпшення стану навколишнього середовища шляхом зведення до мінімуму власного негативного впливу на довкілля. Така екологічна спрямованість має низку особливостей. Серед них варто виокремити: залежність від природного середовища; екологічна стійкість; внесок у збереження навколишнього середовища; забезпечення екологічної програми підготовки кадрів; врахування місцевої культури; забезпечення економічної віддачі для місцевої громади.

Архітектори впроваджують екологічно орієнтовані програми та технології функціонування сучасних готелів, що економлять енергію, фінансові витрати та зменшують тверді відходи. Так екологічно орієнтовані готелі мають багато переваг завдяки впровадженню сталих методів роботи. Переваги включають задовільне зниження рівня експлуатаційних витрат та значне збільшення обсягу бронювань (до 30%), а також рівня задоволеності гостей. Крім того, зелені ініціативи покращують стан навколишнього середовища та суспільства. Визначено різні ефективні методи сталого розвитку, які можна вважати моделлю найкращої практики для заохочення та допомоги більшій кількості фахівців у впровадженні зелених ініціатив в готелях. Серед найкращих практики треба зазначити створення спеціальної зеленої команди та співпраця з зеленими асоціаціями; оптимальне використання можливостей для фінансової підтримки; застосування програми зеленої сертифікації; навчання та мотивація співробітників; інтеграція екомаркування в маркетинг готелю; встановлення досяжних та вимірних

цілей щодо споживання енергії та утворення відходів; використання відновлюваних джерел енергії; переробка; економія електроенергії та води; і, нарешті, пропозиція здорової, свіжої та місцевої їжі.

Рис. 1. Характеристика архітектурного середовища екоорієнтованих готельних комплексів

Джерело: сформовано автором

Велика кількість іноземних готельних мереж запроваджують екологічну концепцію діяльності, розробляючи інноваційні проекти економії ресурсів та збереження довкілля. Перший екологічний чотирьох-зірковий готель «Hotel Scala», Мілан розташований у семиповерховій споруді замку кінця XIX ст., недалеко від театру «Ла Скала». При його експлуатації не використовується паливо, немає викидів до атмосфери забруднюючих речовин. Для контролю за температурою повітря і подачею гарячої води у готелі застосовується спеціальна система відновлення енергії, альтернативні джерела.

Прикладом екоорієнтованого готелю є «InterContinental». Це найкрупніший готель на східному узбережжі США в Нью-Йорку створений з використанням сучасних екотехнологій. В його проектному рішенні архітекторами було використано перероблені будівельні матеріали, обладнано санвузли з низькою витратою води. Рівень комфорту та екологічності готелю підвищують зелені тераси, які організовані на 2 та 7 поверхах будівлі.

Особливістю готелю «Kungsbrohuset» в Стокгольмі (Швеція) є те, що його опалення відбувається шляхом використання тепла, яке виділяється 25 000 пасажирів, котрі щоденно проходять в переходах під розташованим поруч Центральним вокзалом.

Серед відомих еко-готелів світу варто також виокремити:

1. Topas Ecolodge, Лао Сай, В'єтнам.
2. Six Senses Zil Pasyon, Сейшельські острови.
3. Sapmi Nature Camp, Швеція.
4. Coral Caye, Беліз.
5. Lapa Rios Ecolodge, Пуерто Хіменес, Коста-Ріка.
6. The Brando Resort, Французька Полінезія.
7. Duba Expedition Camp, Ботсвана.
8. Jetwing Vil Uyana, Сірія, Шрі-Ланка.
9. Tsara Komba Lodge, Мадагаскар.
10. Prince of Wales's Guesthouse, Віскрі, Румунія.

Екологічний напрям розвитку для України є перспективним. Значний відсоток готельних підприємств зосереджено саме в Києві. Серед столичних готелів з екологічним напрямом можна виділити незначну кількість, які змінюють застарілі принципи та методи роботи. Найбільше нових еко-орієнтованих готелів розташовано на території

Черкаської, Полтавської областей, Західної України. Відомі екоорієнтовані готелі на території України: «Історія» (Івано-Франківська область, с. Поляниця, урочище Подина), дизайн-готель «11 Mirrors» (Київ, вул. Б. Хмельницького, 34), арт-готель «Баккара» (Київ, Венеціанський острів, 1), замок «Радомисль» (Житомирська область, Радомишль), «Тридев'яте царство» (Тернопільська область, Борщівський район, с. Скала Подільська), «Friend House» (Дніпропетровська область, смт. Кіровське), відпочинковий комплекс «Усад» (Чернівецька область, Сокирянський район, с. Ломачинці).

Обов'язковою умовою для присвоєння готелю статусу «екологічний» є сертифікація незалежною стороною або державою, на території якої він знаходиться. Екологічна сертифікація є системою еко-маркування для закладів готельного господарства, основна мета якої – сприяння зменшенню тиску на природне середовище від експлуатації туристичних об'єктів шляхом стимулювання екологічних методів управління туристичною індустрією.

Україна поступово крокує шляхом адаптації системи технічного регулювання до вимог ЄС, де державні обов'язкові вимоги поєднуються з добровільними сертифікаційними системами, що відповідають єдиним уніфікованим вимогам міжнародних та європейських стандартів. Сертифікація готельних послуг в Україні є добровільною процедурою з 2012 р. Велика кількість туристичних закладів зацікавлені в проведенні екологічної сертифікації з метою отримання статусу «екологічний готель».

Першим в Україні еко-сертифікованим готелем є «Radisson Blu» у м. Київ. Україна рухається у вірному напрямку та знаходиться на четвертому місці за кількістю екоорієнтованих готелів у світі. Новою тенденцією в розвитку українського туризму стало зростання «зеленого», «сільського» туризму. Україна є перспективною з точки зору інвестування в еко-готельно-ресторанний бізнес через ряд переваг, у порівнянні з сусідніми державами:

- наявність рекреаційних ресурсів та територій, придатних для розташування еко-орієнтованих готелів;
- становлення та розвиток виробництва екологічно сертифікованої будівельної продукції;
- наявність значної кількості навчальних закладів з підготовки фахівців у сфері гостинності;

- наявність наукових, науково-дослідних центрів, що спеціалізуються на розробці енерго-, водозберігаючих технологій, підготовці фахівців відповідної спеціалізації;

- становлення виробництва екологічно чистих продуктів харчування;

- наявність широкого спектру додаткових послуг;

- послаблення податкового тиску у сфері гостинності.

Найбільшою перешкодою для збільшення кількості готельних закладів екологічного спрямування є фінансова сторона, яка потребує значних інвестицій. Деякі експерти попереджають, що кошторис будівництва екоорієнтованих готелів може відрізнятися від стандартного мінімум удвічі. Негативними тенденціями, що уповільнюють практику ведення екоорієнтованого готельного господарства, є:

- відсутність розвиненої інфраструктури на територіях, придатних для розташування екоорієнтованих готелів;

- «негативний імідж» через аварію на Чорнобильській АЕС;

- відсутність на цей час єдиної державної сертифікації у сфері екоорієнтованих готелів;

- висока вартість екологічно чистої продукції;

- неналежний державний екологічний контроль у сфері виробництва будівельних матеріалів;

- недостатня практика ведення екоорієнтованого готельного господарства;

- відсутність достатнього рівня інформування населення про функціонування екоорієнтованих готелів.

В світі налічується понад 120 готелів, відзначених сертифікацією програми «Green Key», екоорієнтовані підприємства готельного господарства України становлять майже 11% від загальної кількості таких готелів.

Екоорієнтовані готельні комплекси – це заклади готельного господарства, що функціонують із мінімальним впливом на довкілля, дозволяють об'єкту тісно взаємодіяти з навколишнім середовищем, не забруднюючи природу (рис. 2). Впровадження в готелях інноваційних екологічних технологій має на меті раціональне використання енергетичних та природних ресурсів [5].

**Рис. 2. Приклад проєктних рішень
екоорієнтованих готельних комплексів**

Джерело: сформовано автором

Якість та сталий розвиток у туризмі нерозривно пов'язані. Хоча традиційне застосування управління якістю в туристичних закладах та послугах залишається основою, якість природного та культурного середовища туристичних місць доповнює це, і разом вони представляють загальну якість туристичного досвіду. Сектор гостинності взаємодіє з концепцією сталого туризму у двох основних сферах:

- розташування та дизайн нових житлових одиниць (екоорієнтованих готелів);
- практики операційного управління стосовно навколишнього середовища, такі як енергозбереження та переробка.

Жодна програма сталого розвитку неефективна, якщо вона не має сприятливого співвідношення витрат і переваг. Ефективний дизайн не тільки зберігає ресурси, але й може зробити екоорієнтований готель

більш життєздатним та прибутковим. Управління енергією має бути інтегроване в діяльність готельного бізнесу, щоб воно відповідало фактичному використанню будівлі. Тому екоорієнтовані готелі – це екологічно чисті об'єкти, менеджери яких прагнуть запровадити програми, що економлять воду, енергію та зменшують тверді відходи, водночас знижуючи витрати, щоб допомогти захистити як Землю, так і навколишнє середовище.

Функціональна організація будівлі будь-якого готельного комплексу перш за все залежить від його типу та місткості. В рейтингу найбільших готелів світу можна виокремити MGM Grand (Лас-Вегас, США) – 6 852 номери; First World Hotel (Джентінг Хайлендс, Малайзія) – 6 118 номерів; Disney's All-Star Resort (Орlando, США) – 5 524 номери; Wynn + Encore (Лас-Вегас, США) – 4 734 номери; Luxor Hotel & Casino (Лас-Вегас, США) – 4 408 номерів; THEhotel at Mandalay Bay + Four Seasons (Лас-Вегас, США) – 4 332 номери; Ambassador City Jomtien (Паттайя, Таїланд) – 4 219 номерів; The Venetian Hotel (Лас-Вегас, США) – 4 049 номерів; Excalibur Hotel & Casino (Лас-Вегас, США) – 4 008 номерів. При збільшенні місткості готелів з'являється економічна доцільність застосування більш потужного інженерного обладнання, скорочується допоміжна площа коридорів по відношенню до площі для гостей.

Сучасний готель є комплексним об'єктом, до складу якого входить значна кількість приміщень різного функціонального призначення: житлові номери, приміщення, прийому і обслуговування, громадського харчування (з розвиненим складом виробничих зон і складним технологічним обладнанням), приміщення культурно-масового призначення, адміністративні, розвинений склад службових, господарських, підсобних приміщень [7; 8].

До складу деяких готельних закладів включаються приміщення для ділових контактів (конференц-зали або зали багатофункціонального призначення) бізнес-центри, басейни, сауни, спортивні зали, кегельбани, кіноконцертні зали, виставкові центри, підприємства торгівлі, паркінги та ін.

Для ефективної планувальної організації різні приміщення готелю групують за функціональними ознаками, що дозволяє організувати між ними чіткі технологічні взаємозв'язки, що відповідають санітар-

но-гігієнічним і протипожежним вимогам, сприяють зручності експлуатації готелю [9], підвищують комфорт проживання:

- приймальні приміщення з вестибюлем;
- житлові приміщення;
- адміністративні приміщення;
- побутові, підсобні і господарські приміщення;
- приміщення громадського харчування;
- оздоровчі приміщення;
- допоміжний блок (спортивно-розважальний);
- інженерний блок;
- комунікаційний блок.

Складність організації раціональних функціональних зв'язків між різними блоками будівлі та окремими приміщеннями полягає також в тому, що відвідувачі не повинні бачити повсякденну роботу допоміжних служб. Функціональні схеми готелів будуються з урахуванням складних технологічних процесів, що в них протікають. Для функціональної організації готелю істотне значення має число входів в будівлю. У вестибюлях передбачені такі зони:

- зона інтенсивного пішого руху, що охоплює маршрут транзитного руху до ліфтів і сходів;
- зона екстенсивного руху, що включає піші підходи до допоміжних приміщень, гардероба, переговорних пунктів, інтернет-кафе і групи прийому (черговий адміністратор, каса, порт'є),
- допоміжна зона, що охоплює відділення зв'язку, банківське відділення, транспортне агентство, перукарню, хімчистку і пральню, камеру схову тощо;
- рекреаційна зона для короткотривалого відпочинку гостей [4].

Розміщення функціональних зон може бути різним: фронтальним, повздовжнім і концентричним. Склад зон та їхня організація залежать від типу готелю. У чотири- та п'ятизіркових готелях розміщуються магазини, торгові кіоски, при вестибюлях – спеціальні приміщення для швейцарів, носіїв багажу. Ці приміщення зазвичай зручно пов'язані з вантажним ліфтом, що дозволяє забезпечувати сортування та доставку на житлові поверхи в номери багажу, або ж у зворотному порядку до автомобілів чи автобусів. У сучасних готельних комплексах у камерах схову влаштовуються сейфи, де мешканці готелю можуть зберігати

гроші та коштовності. Розміщення допоміжних приміщень готелю навколо вестибюлю повинно передбачати можливість швидкого орієнтування прибулих, зорового контролю за відвідувачами і виключати скупчення туристів. Основними елементами вестибюля є головний вхід у готельний комплекс, вертикальні комунікації, що пов'язують вестибюль із вищими поверхами (житловими) і стійка оформлення. Зазвичай стійка є відкритим бар'єром, що відокремлює працівників від відвідувачів і дозволяє вільно спілкуватися з ними. Для кращого орієнтування у просторі вестибюлю стійку оформлення акцентують різними декоративними засобами. У вестибюлі повинен бути і гардероб для обслуговування гостей. Інтенсивність його роботи зростає в години роботи ресторану. Велике значення має і вибір місця установки ліфтів, так щоб їх можна було легко знайти для забезпечення найкоротших шляхів до номерів.

3. Специфіка архітектурно-дизайнерського формування екоорієнтованих готельних комплексів

В умовах науково-технічного прогресу значно ускладнились відносини суспільства з природою. Людина отримала можливість впливати на хід природних процесів, підкорила сили природи, почала опановувати майже всі доступні відновлювальні та невідновлювальні природні ресурси, але разом з тим забруднювати і руйнувати довкілля. За даними екологів, з кожної тонни видобутої корисної копалини тільки 1-3 % перетворюються в корисну продукцію, а 97% йдуть у відходи. Один житель України створює в середньому 0,5 кг сміття в день, в цілому, українці виробляють близько 12 млн. тон в рік. Причому, кількість відходів щороку продовжує збільшуватись. Ці показники вражають своїм масштабом та швидкістю зростання.

Довкілля – природний капітал, без якого неможливий розвиток і задоволення потреб людини, створення комфортних умов для існування. Вплив на довкілля закладів туристичної інфраструктури є досить істотним. Передусім це стосується потужних готельно-ресторанних та розважальних комплексів, діяльність яких часто пов'язана із надмірним споживанням природних ресурсів (прісної води, енергії), забрудненням вод через відсутність досконалих систем очищення стоків, велику кількість твердих побутових відходів.

В цілому туристична індустрія спирається на базу рекреаційно-природних ресурсів. Вона повинна бути привабливою для відпочиваючих, а природні території – відповідних розмірів для запобігання перенасичення туристами і захищені від таких ризиків, як забруднення, отруєння рослинами, наявності небезпечних тварин. Концентрація великої кількості об'єктів на територіях з високою рекреаційною цінністю може призводити до погіршення естетичної цінності ландшафту. Найчастіше усі туристичні об'єкти сконцентровані у «важливих» екосистемах, до яких належать пляжі, узбережжя річок і озер, у горах, неподалік гірських хребтів, що призводить до забруднення навколишнього середовища та пошкодження найцінніших природних об'єктів [10; 11]. Досить часто неочищені стічні води з готелів, ресторанів, туристичних баз потрапляють в озера, річки і моря, завдаючи значної шкоди підводній флорі та фауні, а також тваринам, життя яких пов'язане з водою (бобри, видри, дикі гуси, качки). Крім того, для експлуатації туристичних закладів потрібна велика кількість прісної води, внаслідок чого її брак позначається на природному середовищі та його мешканцях.

Водночас, актуальною екологічною проблемою є руйнування значних лісових масивів під час будівництва туристичної інфраструктури в гірських районах. Інтенсивне будівництво готельної інфраструктури, використання земельних ресурсів як будівельного матеріалу призводить до їх виснаження і деградації. Зростання кількості автотранспорту, вихлопні гази будівельних вантажівок, які використовуються під час будівництва, недосконалі системи опалення в готельних закладах є причиною надмірного забруднення атмосфери, сприяє появі кислих дощів, озонових дір, розвитку парникового ефекту на планеті, який зумовлює танення льодовиків і значне підвищення рівня світового океану, що порушує функціонування екосистем.

Сучасне суспільство прагне до гармонійних відношень із навколишнім середовищем. Вирішення екологічних проблем у сучасному суспільстві стає все більш актуальним. З'являються програми добровільної міжнародної екологічної сертифікації установ готельного бізнесу. Для отримання еко-сертифікату готель має відповідати обов'язковим критеріям:

- використання для енергозабезпечення відновлювальних джерел енергії;

- енергоощадне освітлення;
- рециркуляція стічних вод, які повторно використовуються на кухні, у лазні і пральні, поливу саду;
- системи подачі свіжого повітря;
- програма утилізації відходів;
- господарське використання нетоксичних мийних засобів і пральних порошків;
- номери для людей, які не палять;
- перевезення на місцях еко-автомобілями;
- харчування органічною продукцією місцевого вирощування;
- заборона використання одноразового посуду.

Враховуючи зазначене вище, можна стверджувати, що екоорієнтований готель – це заклад тимчасового розміщення, що надає туристам широкий спектр послуг та зводить до мінімуму негативний вплив на довкілля.

На основі узагальнення фактологічного матеріалу виявлено основні об'ємно-планувальні прийоми архітектурно-дизайнерського формування екоорієнтованих готельних комплексів:

– **Створення горизонтального атріуму.** Будівля формується вздовж атріуму, що поєднує основні функціональні блоки в єдину систему. В лінійному атріумі розміщується галерея та пункт громадського харчування. Основні функціональні блоки використовуються автономно, вони можуть мати різну спрямованість. Можливий поверховий поділ зон у рамках одного основного функціонального блоку. Така організація об'ємно-просторового рішення сприяє розподілу допоміжних приміщень в кожному з функціональних блоків.

– **Створення вертикального атріуму.** Будівля проєктується з виявленням центрального ядра – вертикально розвиненого рекреаційно-комунікаційного простору [4]. Розподіл функціональних блоків відбувається навколо нього. Акцентом в будівлі є саме цей простір, в якому розміщуються амфітеатри, виставкові приміщення, зони відпочинку та харчування. Часто перші поверхи віддано обслуговуючим та адміністративним приміщенням, останній поверх – спорт зоні, рекреаційним та релаксаційним просторам з виходом на терасу або експлуатовану покрівлю.

– **Формування комплексу з системою внутрішніх двориків.** Просторова організація будівлі формується з урахуванням відкритих реакційних просторів. Наявність внутрішніх двориків сприяє поступовому впровадженню екстер'єрного простору в інтер'єр, формуванню приватних зон. За відповідних природно-кліматичних умов у рамках застосування даної моделі об'ємно-планувального рішення будівлі можливе оптимальне розміщення спортивних, ігрових, творчих зон на відкритому повітрі у внутрішніх дворах.

– **Організація кількох обсягів під єдиною оболонкою.** Об'єкт формується на основі великих осередків, де розміщені дрібніші різні за функцією обсяги. При обмежених габаритах необхідне акцентування найбільш значущих функціональних зон; у просторі, розташованому під/над «вкладеними обсягами», розміщуються рекреаційні зони та громадське харчування.

– **Формування обсягу з урахуванням горизонтальних комунікацій.** Модель заснована на традиційній організації зальних приміщень вздовж обраної комунікаційної системи. Простір межується на автономні осередки.

– **Створення обсягу будівлі, зведеної на опорах.** Будівля (або комплекс) будується на організації обсягів, піднятих повністю або частково на опори. Таке рішення полегшує організацію візуальних та пішохідних взаємозв'язків та дає можливість активно працювати з поверхнею землі. Простір між опорами використовується як рекреаційний, виставковий майданчик.

– **Створення розчленованого обсягу з системою курдонерів.** Будівля (комплекс будівель) формується за допомогою компоновання обсягів, розрізаних курдонерами. Дана модель сприяє чіткому розподілу функцій і впровадженню відкритих рекреаційних зон, які можуть використовуватися, як індивідуально, так і для групової діяльності відвідувачів (фестивалі, демонстраційно-виставкові заходи). Кожен курдонер може бути по-різному упорядкований, створюючи різні тематичні простори.

– **Формування комплексу на основі переходів.** Комплекс є композиційно-взаємопов'язаною системою, що складається з окремих обсягів, з'єднаних між собою відкритими (галерейними) і закритими переходами.

– Формування галерейного простору у структурі комплексу.

Будівля формується на основі активного використання галерей як горизонтальних комунікацій, що з'єднують різні функціональні блоки і є засобом різноманітності об'ємного рішення, додатковим рекреаційним простором.

Визначено сучасні прийоми пластичних рішень екоорієнтованих готелів:

- екологічні (впровадження природного компонента, озеленення конструкцій, сонце- та осадозахисні / розсіювальні / акумулюючі елементи);

- комунікативні, які об'єднують інтер'єрний та екстер'єрний простір готелю (панорамні скління; кольорові дзеркальні вставки; інтеграція історичних, регіональних, сучасних архітектурних мотивів; акцентні елементи, які визначають образ готелю);

- естетичні (гармонійні або контрастні поєднання матеріалів, кольорів, фактур матеріалів для формування індивідуального образу споруди).

Архітектурні засоби, що сприяють впровадженню природного компонента у структуру екоорієнтованих готельних комплексів: курдони та внутрішні двори з озелененням; буферне озеленення вздовж будівлі; озеленення терас та покрівель; озеленення фасадів; озеленення атріумів.

Основа інтер'єрних рішень у більшості сучасних екоорієнтованих готелів – багато освітлені простори (медіатеки, рекреації, виставкові зони, зони відпочинку). Архітектурно-художнього розмаїття освітленим просторам надають: нейтральність та лаконізм пластичних, кольорних та фактурних рішень; розміщення інсталяцій (великогабаритних підлогових, підвісних, модульних та ін.); акцентування конструктивних систем в інтер'єрі; використання трансформації у вирішенні перегородок, модульних елементів для розміщення експозицій; використання різноманітних світлових ефектів за рахунок різноманітності геометрії та нерівномірності розміщення віконних отворів; розкриття камерних осередкових приміщень за рахунок скляних перегородок без перегородок у багатофункціональний простір; застосування «вкладених обсягів», з'єднаних містками. Зв'язок внутрішнього та зовнішнього простору відбувається за рахунок активного скління та застосування

відкритих майданчиків. Для відкритих майданчиків використовують засоби благоустрою: рівномірне партерне озеленення; перепади рівнів (форуми, сходи, амфітеатри); впровадження змінних та стаціонарних тентів для організації, ярмарок на відкритому повітрі; розміщення інсталяцій, МАФ та об'єктів мистецтва.

4. Висновки

Ретроспективний аналіз дозволив визначити хронологію формування екоорієнтованих готельних комплексів в процесі розвитку цивілізації:

I етап – еволюція «старого» середовища відпочинку, що включає архітектуру стародавнього світу; середньовіччя та нового часу.

II етап – «нове» архітектурне середовище відпочинку середини XIX-початку XX ст. (еклектика, модерн в архітектурі відпочинку).

III етап – сучасна готельна архітектура (середина XX–XXI ст.), що характеризується створенням мобільного, атрактивного середовища відпочинку та туризму, а також формуванням архітектури великих просторів.

Кожен етап охоплює свій історичний період, у якому проявляються важливі для цього дослідження аспекти взаємодії архітектури готельних комплексів, людини та природного середовища.

На основі проведеного аналізу встановлено, що на всіх етапах розвитку екоорієнтованих готельних комплексів на їх формування впливали природно-кліматичні, ландшафтно-екологічні, соціальні, інженерно-технічні, економічні фактори. Виявлено специфіку формування екоорієнтованих готельних комплексів, які представляють середовищні об'єкти, призначені для обслуговування та розміщення туристів. Їх типологія досить різноманітна. Зонування території залежить від профілю, місткості та займаної площі комплексу. Формуються такі зони: входу, житлова, культурно-побутове обслуговування, ландшафтно-рекреаційна, автостоянки, господарська. Прийоми архітектурно-дизайнерського формування екоорієнтованих готельних комплексів залежать від особливостей розміщення в середовищі та характеру об'єднання основних функціональних блоків обслуговування туристів. Виявлено прийоми: створення горизонтального або вертикального атріуму, формування комплексу із системою внутрішніх дворів та

урахуванням горизонтальних комунікацій, організація кількох обсягів під єдиною оболонкою, створення зведеного на опорах обсягу будівлі або розчленованого обсягу із системою курдонерів, формування комплексу на основі переходів та галерейного простору у структурі комплексу.

В цілому концепція сталого розвитку при формуванні екоорієнтованих готелів повинна бути невід’ємною частиною їх майбутньої діяльності і розглядається як довгострокова стратегія, яка базується на економічній життєздатності (прибутку) із соціальною відповідальністю (співробітники та громада) та довкіллям.

Список літератури:

1. Kirillova K., Fu X., Kucukusta, D. Workplace Design and Well-being: Aesthetic Perceptions of Hotel Employees. *The Service Industries Journal*. 2020. Vol. 40. P. 27–49.
2. Hou H. Tourists’ Perceptions of Green Building Design and Their Intention of Staying in Green Hotel. *Tourism and Hospitality Research*. 2020. Vol. 21. Issue 1. P. 1–14.
3. Гамкало М. З., Манько А. М. Проектування та дизайн закладів готельно-ресторанного господарства: навчально-методичні матеріали. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2021. 39 с.
4. Тищенко В.О., Шевченко Л.С. Проміжні рекреаційні простори в дизайні міського середовища. Праці 75-ї наук. конф. професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (Полтава, 02–25 травня 2023 р.). Полтава, 2023. С. 95–96.
5. Фрідлянд М. М. Зелені технології у сучасному будівництві: аналіз відновлюваних матеріалів та ефективності енергоефективних систем. *Міжсвузівський збірник «Наукові нотатки»*. 2024. № 77. С. 104–112. URL: https://eforum.lntu.edu.ua/index.php/naukovi_notatky/article/view/1444/1295 (дата звернення: 20.05.2025).
6. Крамаренко М. О. Наукові засади архітектурно-планувальної організації курортних готелів : автореф. дис. ... канд. архітектури : 18.00.02 «Архітектура будівель і споруд»; Київський нац. ун-т будівництва і архітектури. Київ, 2018. 20 с.
7. Гостинність і туризм майбутнього: наукові та практичні горизонти: збірник тез доповідей І-ої міжнародної науково-практичної конференції (17-18 травня 2022 р.). Київ: НУБіП України, 2022. 295 с.
8. Влащенко Н. М. Інноваційні технології у ресторанному, готельному господарстві та туризмі : навч. посібник. Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2018. 373 с.

9. Бричанський А. О., Ковальський В. П., Гурман Я. В., Матвійчук Є. Р. Напрямки підвищення енергоефективності сучасних готелів: матеріали XLVIII наук.-тех. конференції підрозділів ВНТУ. Вінниця, 2019. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/27906/%D0%91%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%207495-26534-1-PB.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
10. Скорина Т. М., Коротун С.І., Коротун О. П., Конарівська О. Б. Міжнародна конкурентоспроможність готельних підприємств на ринку України: монографія: Рівне: видавець О. Зень, 2019. 170 с.
11. Сучасний стан та потенціал розвитку індустрії гостинності в Україні: зб. матеріалів I Всеукр. наук.-практ. конф. (Херсон, 23 квітня 2021 р.) / за ред. О.С. Морозової. Херсон : ХДАЕУ, 2021. 327 с.

References:

1. Kirillova K., Kucukusta, Fu X. (2020). Workplace Design and Well-being: Aesthetic Perceptions of Hotel Employees. *The Service Industries Journal*. Volume 40. P. 27–49.
2. Hou H. (2020). Tourists' Perceptions of Green Building Design and Their Intention of Staying in Green Hotel. *Tourism and Hospitality Research*, 0 (0). Volume 21. Issue 1. P. 1–14.
3. Hamkalo M. Z., Manko A. M. (2021). Proektuvannia ta dyzain zakladiv hotelno-restorannoho hospodarstva: navchalno-metodychni materialy [Planning and design of hotel and restaurant establishments: educational and methodological materials]. Lviv: I. Franka LNU, p. 39 (in Ukrainian)
4. Tyshchenko V.O., Shevchenko, L.S. (2023). Promizhni rekreatsiyni prostory v dyzayni miskoho seredovyshcha [Intermediate recreational spaces in urban environment design]. Pratsi 75-yi nauk. konf. profesoriv, vykladachiv, naukovykh pratsivnykiv, aspirantiv ta studentiv Natsionalnoho universytetu «Poltavska politekhnika imeni Yurii Kondratiuka» (Poltava, May 2–25, 2023), pp. 95–96. (in Ukrainian)
5. Fridliand M. M. (2024) Zeleni tekhnolohii u suchasnomu budivnytstvi: analiz vidnovliuvanykh materialiv ta efektyvnosti enerhoefektyvnykh system [Green technologies in modern construction: analysis of renewable materials and efficiency of energy-efficient systems]. *Mizhvuzivskyi zbirnyk «Naukovi notatky»*, no. 77, pp. 104–112. Available at: https://eforum.lntu.edu.ua/index.php/naukovi_notatky/article/view/1444/1295 (access date: 20.05.2025).
6. Kramarenko M. O. Naukovi zasady arkhitekturno-planuvanoi orhanizatsii kurortnykh hoteliv [Scientific principles of architectural and planning organization of resort hotels]: avtoref. dys. ... kand. arkhitektury : 18.00.02 «Arkhitektura budivel i sporud». Kyiv: Kyivskyi nats. un-t budivnytstva i arkhitektury, p. 20.
7. Hostynnist i turyzm maibutnoho: naukovi ta praktychni horyzonty: zbirnyk tez dopovidei I-oi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Hospitality and tourism of the future: scientific and practical horizons: collection of abstracts of the

1st international scientific and practical conference]. May 17-18. Kyiv: NUBiP of Ukraine, 295 p.

8. Vlashchenko N. M. (2018). Innovatsiini tekhnolohii u restorannomu, hotelnomu hospodarstvi ta turyzmi : navch. posibnyk [Innovative technologies in restaurant, hotel and tourism: a manual]. Kharkiv: O. M. Beketov NUUE, 373 p.

9. Brychansky A. O., Kovalsky V. P., Gurman Ya. V., Matviychuk E. R. (2019). Napriamky pidvyshchennia enerhoefektyvnosti suchasnykh hoteliv [Directions for increasing the energy efficiency of modern hotels]. Materialy XLVIII nauk.-tekhn. konferentsii pidrozdiliv. Vinnytsia: VNTU. Available at: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/27906/%D0%91%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%207495-26534-1-PB.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

10. Skoryna T. M., Korotun S. I., Korotun O. P., Konarivska O. B. (2019). Mizhnarodna konkurentospromozhnist hotelnykh pidpriemstv na rynku Ukrainy: monohrafiia [International competitiveness of hotel enterprises in the Ukrainian market: monograph]. Rivne: vydavets O. Zen, 170 p.

11. Suchasnyi stan ta potentsial rozvytku industrii hostynnosti v Ukraini [Current state and potential for the development of the hospitality industry in Ukraine]. Zbirnik materialiv I Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kherson, April 23, 2021) / za red. O.S. Morozovoi. Kherson : KhDAEU, 327 p.